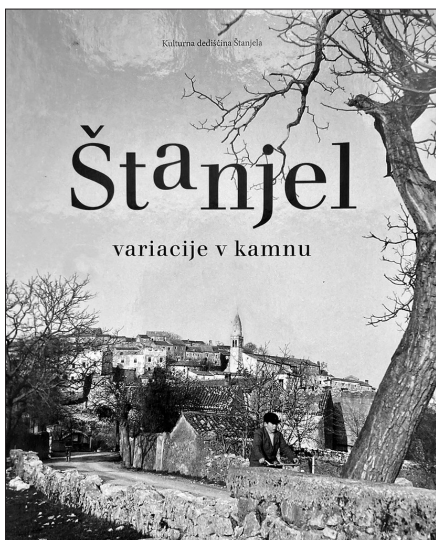

EDA BELINGAR (ur.): Štanjel, variacije v kamnu: Kulturna dediščina Štanjela

Slovensko konservatorsko društvo, Ljubljana 2019, 224 str.

Starodavno kraško naselje Štanjel – potem ko ga je po nepotrebnem razdeljanju v zadnjem obdobju druge svetovne vojne zapustila večina prebivalcev in je bilo prepuščeno propadanju – je v novejšem času deležno vedno večje pozornosti. Ob časnikarski vzhičenosti nad kraškim biserom s kamnitimi žlebovi in slikovito kraško vasico, romantičnim prizoriščem prestižnih porok, tu in tam tudi v bolj poglobljenih zapisih. Kljub temu pa Štanjel doslej še ni dobil temeljite knjižne obravnave. Pojavljala se je, bolj površno, le v turističnih publikacijah, s kulturnozgodovinskega vidika pa predvsem v delih o arhitektu in urbanistu Maksu Fabianiju, ki je kraju v 30. in 40. letih prejšnjega stoletja dal neizbrisen osebni pečat.

Monografijo *Štanjel, variacije v kamnu* s podnaslovom *Kulturna dediščina Štanjela* je uredila konservatorska svetnica, etnologinja Eda Belingar, izdalo pa Slovensko konservatorsko društvo. Projekt sta finančno podprla Ministrstvo za kulturo in Občina Komen, kamor spada Štanjel. Uvodne besede županov so v takšnih primerih bolj ko ne protokolarne narave, tukaj pa je Erik Modic v nekaj besedah strnil, zakaj

si Štanjel zasluži uvrstitev na seznam največjih biserov slovenske arhitekture in kulture. »Ni le eno najstarejših naselij v Sloveniji, marveč je navkljub vsem zgodovinskim zablodam še vedno živo.« S to mislijo, osvetljeno z različnih vidikov, se bralec v nadaljevanju sreča še večkrat.

Zbornik dvanajstih prispevkov desetih avtorjev začenja pogled v preteklost. Urednica, avtorica še treh poglavij, najprej v uvodu oriše posamezne faze bolj ali manj organiziranega in nadzoranega obnavljanja stavbnega fonda starega vaškega jedra od leta 1949 do urejanja obnovljenih delov palacija štanjelskega gradu, ki še traja. Od zamiranja do vračanja življenja v utrjeno kraško vas s potomci nekdanjih prebivalcev in ljubitelji kraške stavbne dediščine od drugod. Pri čemer poudarja, da vasi pečat dajejo predvsem stalni prebivalci, »vaščani, ki z vasjo živijo v dobrem in slabem«.

Miloš Fon nato v zgodovinskem pregledu Vas in grad opozori na skoraj nepretrgano poseljenost območja Turna nad Zgornjo vasjo, morda že od bronnaste dobe, medtem ko so najstarejši pisni viri o Štanjelu, utrdbi na križišču že v antiki važnih prometnih poti, mlajši. Z začetka 14. stoletja, ko je vas, imenovana še Sv. Angel, za skoraj 500 let, v katerih so se vrstili turški vpadi, kmečki upori, leta kuge in kobilic ter vojn avstrijskih lastnikov z Benetkami, prešla v roke rodbine Kobencl. Po vzponih in padcih je Štanjel, navaja Fon, z bolnišnicami in s skladišči pomen znova pridobil med prvo svetovno vojno. Avstrijci so ga že prej povezali z železnico, tako da je bil do jeseni 1917 ena pomembnejših opornih točk v zaledju tik za soško fronto. Dobi fašizma in uničenju pred koncem vojne je do leta 1947 sledila zavezniška uprava, ko je bil Štanjel obmejno naselje cone A. Patricija Bratina piše o arheoloških

najdbah, ki potrjujejo obstoj prazgodovinskega gradišča in rimske naselbine, čeprav so poznosrednjeveške in novoveške gradnje zabrisale velik del sledov starejših poselitev. Po ohranjenosti najbolj izstopa utrdba na Gledanici, s katere so lahko vsakokratne posadke nadzorovale dogajanje na vse strani več deset kilometrov daleč.

Arhitekt Mitja Mozetič sledi obnovi grajskega kompleksa, ki se je s saniranjem in z rekonstruiranjem ruševin, največ pod vodstvom arhitektke Nataše Štupar Šumi in statika Stojana Ribnikarja, začela leta 1971. Prva faza se je končala z ureditvijo dvorišča in odprtjem galerije Lojzeta Spacala v vzhodnem krilu gradu. Po letu 1999 se obnova nadaljuje.

Štanjel – kraška naselbina je naslov prve teme, ki jo v zborniku obravnava Eda Belingar. Tudi ona najprej seže v preteklost. Ugotavlja, kje je v srednjem veku potekala pot skozi naselje, ki je imelo v 16. stoletju pravico do treh sejmov. Na obstoj srednjeveškega gradu naveže domnevo, da so bile njegove razvaline vir večine kamnitih gotskih detajlov, vgrajenih v fasade štanjelskih hiš, kvaliteto njihove izdelave namreč težko prisodimo ljudskim ustvarjalcem. Po združevanju posameznih stavbnih enot v »domačije« v 18. in 19. stoletju, še ugotavlja, je podoba Štanjela večje spremembe znova doživela v letih med svetovnima vojnoma, ko je arhitekt Fabiani začel uresničevati idejo zdravnika Enrica Ferrarija iz Trsta, da bi v Štanjelu uredil sanatorij. Tretje obdobje večjih sprememb so bila leta po drugi vojni, ko je Zavezniška vojaška uprava poskrbela za obnovo dela porušenega stavbnega fonda v starem Štanjelu, v dolini pa je začelo rasti novo naselje.

Belingarjeva nato piše še o razvoju štanjelske hiše od enocelične enote do nadstropnih stavb z gospodarskimi

* Iztok Ilich, publicist, prevajalec in urednik; iztok.ilich@amis.net.

poslopji, o opuščanju zunanjih stopenjš in dozidavanju spahnjenic, bivalnih prostorov z ognjiščem, in o drugih spremembah v 19. stoletju. Na koncu zaokroži svoj delež v monografiji s poglavjem Preskrba vasi z vodo, v katerem največ govori o gradnji občinskega vodovoda na začetku 20. stoletja. Sicer so vaščani vodo zase in živino dobivali iz vodnjakov in kalov, ki pa so jih po napeljavi vodovoda opustili, tako da za mnogimi, ki jih omenja, danes ni več sledu.

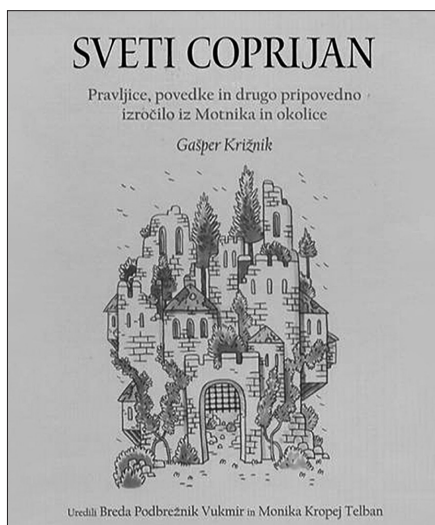
V osrednjem delu monografije so zbrani zgodovinski in umetnostno-zgodovinski prispevki. Jasna Svetina v prispevku Taborna obzidja obnavlja zabrisano podobo poteka nekdanjih obrambnih objektov, Ana Jazbec in Tomaž Lazar pa se posvečata ostanekom poznosrednjeveških in renesančnih fasad z naslikanimi arhitekturnimi členi in upodobitvi vojaka landsknehta v eni od hiš. Robert Peskar najprej predstavlja zgodovino in bogato opremo štanjelske cerkev sv. Daniela z nenavadnim, na limono spominjajočim zvonikom, in nato še skromnejšo cerkev sv. Gregorja na pokopališču, ki si ga Štanjelci delijo s Kobdiljci. Svoje poglavje ima tudi največja znamenitost

Štanjela, Ferrarijev vrt, stvaritev Maksa Fabianija. O nastajanju in ureditvi tega izjemnega spomenika oblikovane narave piše Marvy Lah, ki opozarja tudi na manj vidne dele sistema zbiranja in pretoka vode od cisterne ob cesti, ki vodi med današnjimi vrtovi proti domačiji Skoncovih, do betoniranega korita ovalnega ribnika z znamenitim mostičkom v parku.

O letih 1915–1917, ko je bil Štanjel z veliko bolnišnico in železnico pomembna točka avstrijske obrambe na Krasu, priča predvsem vojaško pokopališče v globeli pod vasjo. Ernesta Drole v zadnjem poglavju piše o tem, pa tudi o drugih tovrstnih kulturnozgodovinskih spomenikih.

Slikovna spremljava besedil presega zgolj ilustrativno vlogo. Tako rekoč še sveže in v novejšem času posnete fotografije se prepletajo in zapletajo v dialog s sto in tudi več let starim dokumentarnim slikovnim gradivom, tako da opozarjajo na razlike med nekdanjim stanjem in spremembami, ki so jih prinesle bolj ali manj posrečene obnove in prezidave objektov. Večidel so reproducirane v črno-beli tehniki, tako da so premiki, nastali v času, še bolj vidni. Na koncu je treba omeniti, da bi bilo

knjigi v prid, bralcem pa v veliko pomoč, če bi ji bilo priloženih nekaj prostorskih skic – ali vsaj en večji zemljevid – z različno obarvanimi oznakami, kje stojijo, in predvsem, kje je v preteklih obdobjih stal ta ali oni opisani objekt. Kje je na primer potekalo prvotno obzidje in kje so stali srednjeveški grad ter obrambni stolpi, kje je skozi vas vodila cesta, kje je bila »judeja«, hiša ali dve z judovskimi prebivalci, ki so skrbeli za trgovino in denarne zadeve ipd. Zgolj besedni opisi kljub prizadevanjem avtorjev, da bi bili kar se da natančni, so za orientacijo na terenu nezadostni in tudi poznavalca današnjega Štanjela pustijo v negotovosti. Ne glede na to pomanjkljivost in hibo velike večine zbornikov, da se navedbe posameznih avtorjev rade ponavljajo, je v vseh pogledih bogato knjigo veselje vzeti v roke. Kar pa, žal, mnogim ne bo dano. Namenjena je v prvi vrsti strokovnim javnostim in protokolarnim priložnostim, del pa tudi prodaji. Razlog več za še kakšno bolj poljudno predstavitev Štanjela in okolice, v kateri bi bilo več še ne dovolj pojasnjene bližnje preteklosti in sedanjosti. In da bi v njej prišli bolj do besede sami Štanjelci.

GAŠPER KRIŽNIK: Sveti Coprijan.

Pravljice, povedke in drugo pripovedno izročilo iz Motnika in okolice.

Založba ZRC, Ljubljana 2020, 456 str.

Slovensko ljudsko slovstvo je bogatejše za obsežno ter odlično urejeno in opremljeno knjigo ljudskih pripovedi z območja med Kamnikom in Ločico pri Vranskem. Pred več kot poldrugim stoletjem jih je zbiral čevljar in trgovec Gašper Križnik, reven kmečki sin, ki je živel med letoma 1848 in 1904. Knjigo Sveti Coprijan sta s sodelavci

za objavo pripravili, uredili, opremili z opombami in slovarčkom manj znanih besed, predvsem germanizmov, ter napisali spremni besedi ravnateljica kamniške knjižnice Franceta Balantiča Breda Podbrežnik Vukmir in odlična poznavalka slovenske slovstvene folklore Monika Kropelj Telban z Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

* Milan Vogel, univ. dipl. etnolog in prof. slovenščine, upokojeni komentator v kulturni redakciji; mavcmilan@gmail.com. – Besedilo je bilo predvajano 7. septembra na 3. programu Radia Slovenija v oddaji S knjižnega trga, za katero je bilo prvotno tudi napisano. Tu ga objavljamo z malenkostnimi spremembami.